

HET BREDE PALET VAN HET OOSTERS CHRISTENDOM DE KERKEN VAN HET OOSTEN IN VOGELVLUCHT

Onderstaande tekst is, met enkele kleine toevoegingen en aanpassingen, de lezing zoals gehouden op de themadag 'Oosterse christenen' van de Ridderorde van het H. Graf van Jeruzalem, Losser zaterdagochtend 3 november 2007. In het middagprogramma was voorzien in een bezoek aan het nabijgelegen Syrisch-orthodoxe klooster Sint-Efrem te Glane.

★ *Ethiopisch-orthodoxe debtera's (professionele kerkzangers) op het feest van Jezus' Doop, Addis Abeba (foto: KVvO/L. van Leijsen).*

Elke donderdagavond zingt de Syrisch-orthodoxe Kerk in haar vespers de volgende hymne:

«Er zijn vier windstreken in de wereld
En in alle vier hebben wij helpers:*
In het oosten is daar Sint-Thomas de Apostel,*
En in het westen Simeon de Pilaarheilige,*
In het noorden zijn er de veertig martelaren van Sebaste*
En in het zuiden de heilige Johannes.»*

In dit korte lied horen we in enkele pennenstreken hoe de Kerk van Christus de vier windstreken van de wereld bereikte en hoe daar heiligen opstonden, die ook nú nog tot hulp en voorspraak zijn. Spreken over de oosterse kerken in hun grote diversiteit..., het kan hier niet anders dan in vogelvlucht. Allereerst maken wij een gang door de geschiedenis. Daarbij zullen de volgende zaken de revue passeren: de Oudheid, met daarin de verschillende kerken, verschillende tradities, verschillende ritussen; dan de komst van de Islam in het Midden-Oosten; het oosters christendom in Oost-Europa; en de verhouding van het Oosten met het Westen.

Hierna staan we stil bij de moderne tijd. Daar stip ik kort het leven met de Islam en onder het communisme aan, behandel ik enkele belangrijke kenmerken van het oosters christendom, en kijken wij naar de uitdagingen *anno nu*. Met een korte schets van de spanning die er bestaat tussen oosters christendom als eenheid en veelheid zullen we tenslotte eindigen. Maar we beginnen bij het begin, in het verre verleden.

★ Tijdens een vesperviering in een Syrisch-orthodoxe parochie in het Oosten van Syrië staan de jonge zangers samen met een priester rond de muziklezenaar gegroepeerd (foto: L. van Leijssen).

Met dat begin bedoel ik het begin van alle christendom. Wij kennen allemaal het verhaal uit Hand. 2: hoe de leerlingen van Jezus op pinksterochtend in het overvolle Jeruzalem de Blijde Boodschap van Jezus Christus gingen verkondigen. Vanuit Jeruzalem en toenmalig Palestina ging deze boodschap als een vuurtje rond. Het Evangelie werkte aanstekelijk. Maar de nieuwe religie werkte ook en vooral als een veenbrand, langzaam maar zeker.

Welbeschouwd heeft het christendom er ruim drie eeuwen over gedaan om een relatief gevestigde religie te worden in het grote Middellandse Zeegebied en het Midden-Oosten. Dit gebied was in belangrijke mate het grondgebied van het Romeinse Rijk.

Verbreiding naar alle windstreken

De oudste christelijke geloofsverbreiding strekte zich uit naar alle windstreken. Noordwaarts ging de missie vanuit Palestina naar Antiochië, de toenmalige hoofdstad van Syrië, de plaats waar de 'volgelingen van de Weg' volgens Hand. 11 voor het eerst christenen werden genoemd; de verkondiging geschiedde tevens richting Anatolië, het huidige Centraal-Turkije, maar ook verder, naar meer westelijke streken als Klein-

Azië, Griekenland, de Balkan en Italië. Dit is de ons bekende route.

Maar er was ook een kerstening oostwaarts: naar Edessa en Nisibis in Noord-Mesopotamië, de huidige Zuid-Turkse steden Urfa en Nusaybin. En het christendom verspreidde zich daar nog verder, over de oostgrens heen van het Romeinse Rijk, naar het huidige Irak en Iran. Deze gebieden hoorden tot het toenmalige Perzische Rijk. Ook India ontving al vroeg het Evangelie - volgens een oude legende door de prediking van de apostel Thomas. En rond 300 bereikte het Evangelie vanuit de steden van Anatolië: Caesarea en Sebaste, het dan al eeuwen bestaande koninkrijk Armenië.

Er was ook al snel een verkondiging richting het zuiden. We kennen het verhaal uit wederom hetzelfde bijbelboek Handelingen, hoofdstuk 8, waar de bediende van de koningin van Ethiopië - in feite is Nubië (= Zuid-Egypte/Noord-Soedan) bedoeld - zich bekeert op de woorden van de apostel Philippus. En we weten dat al in de eerste eeuw het Evangelie wortel schoot in Egypte. Rond 300 was Egypte een overwegend christelijk land. Dat gold trouwens ook voor gebieden als het huidige Turkije en het antieke Syrië, dat overigens toen stukken groter was dan de huidige Syrische Arabische Republiek. Vanuit dit Syrië werden kort na 300 het huidige Eritrea en Ethiopië gekerstend.

Al deze kerkelijke gemeentes hadden hun eigen tradities, vaak zeer plaatselijk bepaald. Ook de talen in de liturgie én in het dagelijkse leven waren zeer verscheiden; Grieks, Koptisch, Syrisch en Armeens waren (en zijn vaak nog) in 'het christelijke Midden-Oosten' de voornaamste talen.

Romeinse en Perzische wereldrijken

In het Romeinse Rijk had zoals bekend het christendom van tijd tot tijd fikse vervolgingen te doorstaan. De heilige bloedgetuigen, zoals bijvoorbeeld de bovengenoemde veertig martelaren van Sebaste, zullen ons altijd blijven herinneren aan die tijd. Maar kort na 300, onder keizer Constantijn de Grote, kreeg de kerk haar vrijheid en ze verwierf zelfs een bevoorrechte plaats in de Romeinse samenleving. Constantijn verplaatste de hoofdstad van Rome naar het oostelijke stadje Byzantium, vanaf dat moment Constantinopel geheten, het huidige Istanboel. Er ontstond een nieuwe politieke werkelijkheid. Vanaf die tijd spreken velen dan ook liever van het *Byzantijnse* Rijk.

In het Perzische Rijk, gelegen ten oosten van het Romeinse alias Byzantijnse Rijk, heeft het christendom nooit de hele maatschappij kunnen kerstenen. Maar de kerk genoot er aanvankelijk alle vrijheid onder de uiterst tolerante sjahs. Het Romeinse/Byzantijnse Rijk was de aartsvijand van het Perzische Rijk. Toen het christendom de godsdienst bij uitstek werd van die Romeinse/Byzantijnse aartsvijand, werden de christenen in Perzië geleidelijk aan als een vijfde kolonne van het Romeinse/Byzantijnse Rijk beschouwd. Door de beschuldigingen van verraad aan het adres van christenen in Perzië braken daar vanaf de vierde eeuw heftige geloofsvervolgingen uit. De Kerk in Perzië wilde mede om die reden haar bestuurlijke onafhankelijkheid bevestigen ten opzichte van de Kerk in het Romeinse/Byzantijnse Rijk. Dit deed ze overigens zonder de kerkelijke gemeenschap met hen te verbreken: de Kerk van het Romeinse/Byzantijnse Rijk en die van Perzië bleven fundamenteel één Kerk, verbonden door hetzelfde geloof.

Ruzie in de Kerk

Toch is die eenheid van de Kerk na 300 om allerlei redenen onder druk komen te staan. Met name in de vijfde eeuw onstond er in de Kerk ruzie over de persoon van Christus, de 'Godmens'. Want hoe zat het nu eigenlijk met de precieze verhouding tussen dat goddelijke en dat menselijke in Jezus Christus? Daarover ontstonden intern zeer felle meningsverschillen en kerkelijke ruzies.

Op de Concilies van respectievelijk Efeze in 431 en Chalcedon in 451 probeerde men tot oplossingen te komen, maar de verdeeldheid was niet te stuiten. Er waren lokale kerken die de conciliebesluiten aanvaardden, maar er waren ook hele geloofsgemeenschappen die met die besluiten niet uit de voeten konden. (Deze kerken staan in het 'Overzicht Oosterse Kerken' in de linker- en middenkolom onder de romeinse cijfers I t/m V.)

'Kerk van het Oosten', Syriërs, Armeniërs, Kopten en Ethiopiërs

In een langzaam proces maakten eerst de Kerk van Perzië oftewel de 'Assyrisch-apostolische Kerk van het Oosten', en later de Syrisch-orthodoxe, Armeens-apostolische, Koptisch-orthodoxe en Ethiopisch-orthodoxe Kerken zich los uit de eenheid met de Romeinse/Byzantijnse Rijkskerk. De Byzantijnse Staat vervolgde die andere kerken op zijn grondgebied.

Met de gevolgen van de scheuringen in de vijfde eeuw zou de verdeeldheid bezegeld worden die tot op de dag van vandaag in belangrijke mate het oosters christendom bepaalt.

De Assyrisch-apostolische Kerk van het Oosten wordt vaak 'nestoriaanse Kerk' genoemd, maar men heeft die term niet graag. Nestorius (± 386 - ± 451), die veroordeeld werd op het Concilie van Efeze in 431, is voor deze kerk een grote heilige. Toch zeggen ze dat ze hun leer over Christus eerder op andere theologen funderen; kortom, men beschouwt zich niet als specifiek 'nestoriaans'.

En een andere groep, de Syrisch-orthodoxe, Armeens-apostolische, Koptisch-orthodoxe en Ethiopisch-orthodoxe Kerken, werd in de geschiedenis door anderen vaak 'monofysitisch' genoemd, naar de leer dat Jezus eigenlijk alleen maar God zou zijn. Deze kerken echter wijzen die naam af, want zij beschouwen zelf het monofysitisme als een ketterij. Vermijden wij daarom liever ook deze naam. Men noemt hen tegenwoordig bij voorkeur 'Oriëntaals-orthodox': 'oriëntaals' om ze te onderscheiden van de Oosters-orthodoxe kerken die we in Griekenland, Rusland enzovoort vinden; 'orthodox', omdat ze zichzelf als 'rechtzinnig' beschouwen.

★ Er zijn steeds meer oosterse christenen in Nederland: een Ethiopisch-orthodoxe priester dient naar oosterse gewoonte een zojuist gedoopte baby de Myronzalving (= Vormsel) toe tijdens een viering in de Randstad (foto: KvvO/L. van Leijssen).

Aan het einde van de voorbije twintigste eeuw zijn er over en weer vele oecumenische overeenkomsten gesloten en verklaringen afgelegd, officieel én inofficieel, tussen allerlei soorten Orthodoxe en andere oosterse kerken, anglicanen, protestanten en katholieken. Steeds

wordt in die verklaringen gezegd dat de theologische en kerkelijke conflicten uit de vijfde eeuw achteraf bekeken over een verschil in terminologie gingen en niet over een verschil in geloof in de Godmens Jezus Christus. Deze

overeenkomsten behoren tot de belangrijkste oecumenische verworvenheden van het jongste verleden. Met name in het Midden-Oosten hebben ze veel vrucht afgeworpen.

VAN PLURIFORMITEIT NAAR UNIFORMITEIT HET ONTSTAAN VAN APARTE 'RITUSSEN'

Op het einde van de Late Oudheid laat zich de betekenis van de vele vormen in het oosters christendom voor de latere geschiedenis duidelijk aftekenen. De vorming van enkele aparte 'ritussen' was een gefaseerd proces, vertrekkend van een grote veelvormigheid naar een zekere uniformering.

Fase 1 - De eerste christengemeenten, verspreid over de toenmalige mediterrane en midden-oosterse wereld, kenden een zeer grote onderlinge verscheidenheid (eerste en tweede eeuw, maar ook later). Er was lokaal een aanzienlijke verscheidenheid in de vormgeving van het kerkelijk ambt en het kerkelijke bestuur, in de theologie, in de bijbeluitleg, in de liturgie, in de zang, in de kerkelijke kalender en in de spiritualiteit. Maar in principe steeds in onderlinge eenheid van geloof.

Fase 2 - In de loop van de derde en vierde eeuw waren beginnende vormen van kerkelijk centraal gezag ontstaan, georganiseerd vanuit de grote culturele metropolen van het Romeinse Rijk en van Perzië; vaak miljoenensteden die ook toonaangevende kerkelijke centra waren geworden: Rome, Alexandrië, Antiochië, Edessa, Seleucië-Ctesiphon en iets later Constantinopel. Rond deze 'metropolieën' én – wat later wordt genoemd – 'patriarchaten' clusterden de plaatstelijke tradities uit de omliggende gebieden samen tot grotere regionale tradities.

Fase 3 - Na de vele schisma's van de vijfde eeuw hebben die afzonderlijke tradities rond de grote kerkelijke centra nog weer een verdere ontwikkeling doorgemaakt. Binnen afgebakende geloofsgemeenschappen intern zien we dan een nog verdere uniformering. Maar ten opzichte van andere geloofsgemeenschappen, erbuiten dus, is er een uitbloei van de verschillen met hen te constateren – een soort bevestiging van het eigen onderscheid ten opzichte van de ander. Op die manier ontstaan er min of meer vastomschreven tradities: de Syrisch-orthodoxe, de Koptische, de Armeense, et cetera. Het is ook vanaf die tijd dat we kunnen spreken van aparte 'ritussen' zoals we die nu nog steeds kennen.

NB - Vanuit een ééentwintigste-eeuws westers gezichtspunt, vooral als men vertrekt vanuit de rooms-katholieke traditie van het westen, valt de pluriformiteit, de veelvormigheid, van het oosterse christendom in het oog. We constateren dan inderdaad vooral het bestaan van verschillende tradities. Maar bekeken vanuit het gezichtspunt van het allereerste begin, vanuit die oorspronkelijk zeer grote veelvormigheid, is er in de loop van de tijd juist uniformering te ontwaren. Dat is voor ons nu natuurlijk nog altijd redelijk pluriform.

Maronieten

In de zevende eeuw was er in Syrië rond het klooster van de H. Maron een groep die trouw was aan de Rijkskerk van de Romeinse/ Byzantijnse keizer in Constantinopel. Op last zelfs van die verre keizer had men in St. Maron een heel bepaalde leer over Jezus Christus aanvaard die later op het Concilie van Constantinopel in 681 weer werd veroordeeld.

Echter, deze Maronietische groep hield vast aan de inmiddels veroordeelde leer van weleer en kwam daarmee in feite min of meer ongewild buiten diezelfde Romeinse/Byzantijnse Rijkskerk te staan waaraan ze steeds trouw had willen blijven. Zo ontstond er in het Midden-Oosten naast de reeds bestaande afzonderlijke kerken de zelfstandige Maronietische Kerk met

haar eigen patriarchaat van Antiochië (zie aan het einde van dit betoog het 'Overzicht Oosterse Kerken', VI). West-Syrië en vooral Libanon werden de thuishaven van deze kerk.

Kerken onder Islam: tussen vrijheid en onderdrukking

De zevende eeuw was een moeilijke tijd. In de jaren '30 van diezelfde eeuw was de Islam reeds vanuit het Arabisch schiereiland naar het Midden-Oosten gekomen. Het westen van het Midden-Oosten was geheel christelijk, het meer oostelijke Irak en Iran hadden grote christelijke gemeenschappen. Dat bleef nog lange tijd zo. Alleen de bovenlaag was Arabisch en moslim; zelfs hogere ambtenaren waren nog lange tijd christen.

Met name de Oriëntaals-orthodoxe kerken waren in het begin vaak blij met de nieuwe heersers, omdat daarmee de zware vervolging ophield die ze van de Byzantijnse Rijkskerk hadden moeten doorstaan. Maar er ontstonden ook vervolgingen van christenen door moslims. Kortom, de oosterse kerken onder de Islam leefden tussen vrijheid en onderdrukking. In een proces van eeuwen gingen veel christenen om allerlei - vooral politieke en sociale - redenen over naar de Islam, zodat rond het jaar 1000 de christenen in de meeste gebieden van het Midden-Oosten voortaan een minderheid vormden: weliswaar een belangrijke minderheid, maar wél een *minderheid*, tot op de dag van vandaag. Anderen onder de midden-oosterse christenen namen dan wel niet de godsdienst, maar in ieder geval de taal van de Arabieren over; zij waren op deze manier voortaan Arabischtalige christenen.

Byzantium noordwaarts: Oost-Europa

Vanuit het Byzantijnse Rijk ontstond er in de eeuwen na de opkomst van de Islam een missionering noordwaarts: richting Bulgarije, Moravië (het huidige Oost-Tsjechië), Servië, Kiëv-Roes (het huidige Oekraïne) en vandaaruit naar Moskovië, de basis van het moderne Rusland. Zij allen ontvingen in een lang proces het Evangelie in de Byzantijnse Oosters-orthodoxe vorm. Hier ligt de basis van de huidige Europese Orthodoxie, die het leeuwendeel uitmaakt van het oosters christendom wereldwijd. In het uitgestrekte Rusland ontstonden vanuit de Orthodoxe Kerk weer vele andere groepen, bij voorbeeld enkele Kerken van de Oudgelovigen die bepaalde

latere liturgische hervormingen (17^e eeuw) in de Russische Staatskerk afwezen.

★ *Moeder Elefteria, een Orthodoxe moniale, voor het huisje waarin ze met enkele oudere en jongere medezusters woont. Klooster Văratec in Noord-oost-Roemenië (foto: KvvO/L. van Leijzen).*

Oost-West

Kijken we naar hoe zich intussen de verhouding Oost-West had ontwikkeld. Toen er tussen de Zetel van Rome en het belangrijke patriarchaat van Constantinopel een scheuring plaatsvond, het 'Grote Schisma' van '1054', volgden de Oost-Europese Kerken uiteindelijk Byzantium in dezen. Ook de Grieks-orthodoxe patriarchaten van Antiochië, Jeruzalem en Alexandrië volgden hier Constantinopel.

De scheuring tussen Rome en Constantinopel van 1054 is deels een symbolisch jaartal. Er waren wel vaker schisma's, over en weer, tussen de lokale kerken, en die werden meestal weer geheeld. Maar dit schisma zou later in de geschiedenis zijn vooralsnog onherstelbare karakter tonen.

★ *Iconostase in Grieks-orthodoxe kerkje op het patriarchaat van Constantinopel te Istanboel (foto: L. van Leijssen).*

De Kruistochten uit het Westen vanaf eind elfde eeuw hebben aan dit alles geen goed aan gedaan. We kennen allemaal de plundering van Constantinopel in 1204 door de Vierde Kruistocht. In het Midden-Oosten waren de verhoudingen tussen de kruisvaarders en de plaatselijke oosterse kerken zeer verschillend. De rechten van de Grieks-orthodoxen werden vaak met voeten getreden door de westerlingen, de Latijnen. Anders was het met de overige oosterse kerken in het Midden-Oosten. Er waren tijdens de Kruistochten vormen van wederzijdse kerkelijke gemeenschap, die in Rome als een terugkeer werden opgevat naar de Katholieke Kerk, maar door de oosterlingen als een vereniging van twee gelijke christelijke kerken. Deze verschillen van interpretatie waren mede de reden dat een dergelijke kerkelijke *communio* na verloop van tijd weer verbroken werd of eenvoudigweg verdampte. Echter één plaatselijke oosterse kerk, namelijk de Maronietische, heeft in haar geheel de vereniging met de Kerk van Rome in stand gehouden. De Maronietische moederkerk heeft dan ook geen Orthodoxe tegenhanger.

Uniatisme

Na de grote verliezen voor de Rooms-katholieke Kerk in Noord-Europa vanwege de Reformatie ontstond er in haar een nieuw soort herenigingpolitiek. Had men in de middeleeuwen nog de eenheid nagestreefd met héle oosterse kerken, nu gingen segmenten - gedeeltes - van oosterse kerken over naar de Kerk van Rome, overigens (min of meer) met behoud van hun eigen liturgie en tradities. Het effect was dat bepaalde oosterse bisdommen

en parochies, of individuele bisschoppen, priesters en gelovigen zich losscheurden van hun oosterse moederkerk en een eigen, met Rome geünieerde oosterse kerk vormden. Dit gebeurde niet alleen in het Midden-Oosten, maar ook in India en met name in Oost-Europa. (Zie het 'Overzicht Oosterse Kerken': de kerken in de meest rechtse kolom). Deze vorm om tot kerkelijke eenheid te komen, heet *uniatisme* en is in de twintigste eeuw door de Rooms-katholieke Kerk afgewezen, op het Tweede Vaticaanse Concilie (1963-1965) en met de Verklaring van Balamand in 1993 (een gezamenlijke katholiek-orthodoxe verklaring). Dat wil overigens niet zeggen dat de Zetel van Rome zich distantieert van de oosterse katholieke kerken die vanuit het uniatisme zijn ontstaan: de zogeheten geünieerde kerken. Het bestaan van deze oosterse katholieke kerken vormt met name in Oost-Europa een belangrijk struikelblok in de oecumene met de Oosters-orthodoxe kerken, of men dit nu leuk vindt of niet, terecht of juist onterecht. Hier wordt slechts de situatie beschreven. In de meeste midden-oosterse landen mogen de geünieerde kerken voor de Orthodoxen dan wel een pijnlijke herinnering aan het uniatisme zijn, daar prevaleert niettemin de onderlinge christelijke solidariteit. Wat moet je ook anders als je moeder Grieks-katholiek is en je vader Grieks-orthodox en je echtgenoot of echtgenote Maronietisch.

Protestantse zending

Er was ook protestantse invloed in het christelijke Oosten. In de 19^e eeuw kwamen er Angelsaksische zendelingen (uit de VS en Groot-Brittannië) naar het Midden-Oosten en ook naar India. Onder hun invloed ontstonden er *revival*-bewegingen in oosterse kerken, die op een gegeven moment van de oosterse moederkerken vervreemdden en eigen protestantse kerken gingen vormen. (Zie de belangrijkste protestantse kerken helemaal onderaan in het 'Overzicht Oosterse Kerken'). Ze namen allemaal een westerse protestantse traditie aan, op enkele na. Hier zij er één genoemd: de protestantse Mar Thomakerk, een kerk in India, die - met enkele protestantse wijzigingen - de eigen Syrisch-orthodoxe liturgie behield. Er zijn dus protestantse kerken van de oosterse ritus!

Onder de Islam

Het oosterse christendom wereldwijd, met al zijn verschillende kerken, heeft tot in onze moderne tijd vaak een moeilijk bestaan moeten leiden. Het leven onder de Islam betekende een bestaan in de sfeer van een zekere tolerantie, die in Europa voor moslims tot aan de moderne tijd totaal niet bestond. Toch waren christenen er in zekere zin 'tweede rangs-burgers'. De kwetsbare verhouding van oosterse christenen met hun onmiddellijke moslimburen heeft hen in belangrijke mate gevormd, ten positieve, maar soms ook *mis*vormd

Het Osmaanse Rijk was tussen de 16^e en de 19^e eeuw een multi-etnische, multi-nationale samenleving. Christenen hadden daarbinnen een relatieve vrijheid. Echter vanaf ongeveer 1840, wellicht al iets eerder, ging het rommelen, zowel religieus als politiek. Er waren in Libanon en Syrië moordpartijen tegen christenen. Het politieke nationalisme ontwikkelde zich onder Turken, Arabieren en joden, maar ook onder christelijke volkeren als Grieken, Serviërs, Roemenen en Armeniërs. Die volkeren hadden vaak zeer tegengestelde belangen. Er ontstond in het Osmaanse Rijk gedurende de 19^e eeuw een nieuwe explosieve situatie, die op verschillende plaatsen en tijden ook werkelijk uitbarstte en haar ultieme dieptepunt bereikte in de genocide op de Armeense en Syrische christenen omstreeks de Eerste Wereldoorlog.

Communisme: Oost-Europa en Ethiopië

In die Eerste Wereldoorlog vestigde zich ook het communisme in Rusland en later, na de Tweede Wereldoorlog, in Oost-Europa. En het Afrikaanse land Ethiopië had een communistisch regiem van 1974 tot 1991. Met de officiële atheïstische ideologie van het communisme hadden de oosterse kerken een zeer beperkte vrijheid en waren ze slachtoffer van vaak grove onderdrukking. Naast spirituele rijkdom, inderdaad soms tegen de verdrukking in, is het ook die verdrukking die het gezicht van oosterse kerken bepaalt, tot op heden.

Kenmerken van oosters christendom

Sprekend over het heden wil ik, na deze gang door de tijd, nog enige belangrijke kenmerken van oosterse kerken voor het voetlicht halen:

Liturgie en zang - De liturgie is in alle oosterse kerken het hart van het kerkelijke leven. Daar

manifesteert de Kerk zich bij uitstek als gemeente Gods in Jezus Christus. In de eredienst speelt de zang een grote rol. De prachtige Russische koorzang is alom bekend. Deze is beïnvloed door Duitse, Italiaanse en Poolse kerkmuziek, reden waarom ze op westerlingen zo herkenbaar overkomt en zo prettig in het gehoor ligt. Maar als men zuidwaarts afzakt, richting Roemenië en Griekenland, en al helemaal richting het Midden-Oosten, Oost-Afrika en India, dan ontmoet men totaal andere zangtradities, die ons heel oriëntaals in de oren klinken. Het gaat dan trouwens ook weer over zeer verschillende zangtradities: ook in de Oriënt verschillen de soorten kerkzang onderling enorm. Maar ze zullen qua sfeer de westerse leek vaak doen denken aan Turkse of Arabische zang. Bijvoorbeeld in de vele Syrisch-orthodoxe kerken in Nederland (Amsterdam en Twente) is één soort van deze oriëntaalse christelijke muziek te beluisteren. De zang is vaak zonder instrumentale begeleiding, maar niet zelden is er die ook wél: het orgel, de oosterse luit, de *kanoun*, de trommels, de triangels, cimbalen en sisters. Het is een mythe dat oosterse kerkzang altijd en overal alleen maar *a capella* zou zijn.

Kunst - De artistieke rijkdom van oosterse kerken is in feite weergaloos, ook literair. Hoeveel liturgische en religieuze poëzie is er wel niet, vaak van een enorme schoonheid! En vergeten we niet de architectuur en de beeldende kunst: miniaturen in eeuwenoude handschriften, sculpturen, fresco's, mozaïeken. En er zijn de beschilderde panelen. Die laatste noemen we meestal iconen, maar ook mozaïeken en wandschilderingen zijn in feite iconen.

Het opmerkelijke is dat iconen niet in alle oosterse kerken aanwezig zijn. In veel oosterse kerken hebben iconen een grote plaats in het kerkelijke leven, zoals in de Oosters-orthodoxe, Koptische en Ethiopische Kerken. Maar sommige oosterse kerken hebben wellicht nooit echt iconen gehad, of waren er misschien ook wel ooit tegen, of zijn hun iconentraditie door de teisteringen van de geschiedenis eenvoudigweg kwijtgeraakt; ik denk hierbij aan de Assyrisch-apostolische Kerk met haar kale kerkinterieurs.

★ Vanuit het schip van een Assyrisch-apostolisch kerkgebouw in Syrië kijkt men op de altaarafscheiding: er is geen enkele icoon te bekennen (foto: L. van Leijssen).

In andere oosterse kerken hebben iconen een zekere gerespecteerde maar ambivalente plek, bijvoorbeeld in de Syrisch-orthodoxe Kerk. Het Syrisch-orthodoxe klooster te Glane heeft zowel een kleine kloosterkapel als een grote kathedrale kerk op zijn terrein. In de kleine kapel vindt men geen iconen die de altaarruimte afsluiten. Wel zijn er aan de zijmuren en achterwand een soort schilderijen, waarvan ik niet weet of de Syrisch-orthodoxen die wel zelf als iconen beschouwen. In de grote kerk is er vóór de altaarruimte een icoon van Maria, de Moeder Gods, en van Sint-Efrem de Syriër, geschilderd niet door een Syrisch-orthodox, maar door een Bulgaarse schilder. Er zijn daar nog enkele andere afbeeldingen aanwezig, zoals de prachtige gebrandschilderde ramen, gemaakt door een Nederlands kunstenaar naar het voorbeeld van Syrische miniaturen. Bij het binnenkomen en verlaten van de kerkruimte kussen de Syrisch-orthodoxe gelovigen geen icoon, zoals in de Oosters-orthodoxe kerken, maar het Evangelieboek. Men kan in hun liturgische vieringen zien dat Syrisch-orthodoxen iets anders hebben met iconen dan Oosters-orthodoxen.

Kerk en ambt - Wat het ambt in de kerk betreft hebben alle oosterse kerken, inclusief de protestantse van de oosterse ritus onder hen, de indeling die ook in de Katholieke Kerk aanwezig is: bisschop-priester-diaken. Een patriarch is de hoogste bisschop. Een centraal leergezag zoals dat van de paus van Rome kennen de zelfstandige oosterse kerken niet. Evenals in de Rooms-katholieke Kerk mogen vrouwen geen priester of bisschop worden. Trouwens, in de verwesterde protestantse

kerken van het Midden-Oosten zijn vrouwen ook geen dominee, priester (anglicanen) of bisschop (anglicanen en lutheranen). Dit laatste vanwege de cultuur!

Gebed en spiritualiteit - Gebed en spiritualiteit vormen een essentieel onderdeel van het leven in de verschillende oosterse kerken. Het gebed hoort in principe bij het leven van iedere christelijke gelovige. In het christelijke Oosten is die speciale vorm van spiritualiteit en ascese ontstaan die wij monnikendom en kloosterleven noemen. Deze vorm heeft zich, zoals bekend, ook al snel verbreid in het Westen. In het oosters christendom waren er extreme vormen van ascese, bijvoorbeeld het staan op een hoge pilaar, biddend en geestelijke raad gevend aan bezoekers; denken we aan stylieten als Simeon de Pilaarheilige (5^e eeuw). In alle oosterse tradities hebben de monniken en de monialen een enorm stempel gedrukt op de Kerk als geheel.

De Oosters-orthodoxe traditie heeft het zogeheten Jezusgebed ontwikkeld: "Heer Jezus Christus, Zoon van de levende God, ontferm U over mij, zondaar!" Er is een hele mystieke theologie omheen ontwikkeld. Het Jezusgebed zou ook in de Koptische Kerk bestaan, maar bijvoorbeeld in de Syrisch-orthodoxe spiritualiteit is deze gebedsvorm totaal niet ontwikkeld en heeft men andere gebedsvormen.

Oecumene

De oecumene inzake het oosterse christendom is er allereerst één van successen. Ik denk aan die belangrijke theologische overeenkomsten uit de 20e eeuw die hierboven al ter sprake kwamen, maar ook aan de oecumenische praktijk van alledag in met name het Midden-Oosten. De oecumene is daar vaak veel verder gevorderd dan in Europa, al was het maar omdat ze zich als christelijke minoriteit in een moslimsamenleving verdeeldheid eenvoudigweg niet kunnen permitteren.

Met bij voorbeeld de Syrisch-orthodoxe Kerk en de Assyrisch-apostolische Kerk zijn de banden vanuit 'Rome' opperbest en is er zelfs een officiële regeling van het gedeeltelijk delen in elkaars sacramenten. Formeel is dat wanneer het argument van pastorale noodzaak kan worden aangevoerd. Met het patriarchaat Constantinopel of de Roemeens-orthodoxe Kerk heeft de Rooms-katholieke Kerk goede internationale contacten.

Er zijn naast successen rond de oecumene met oosterse kerken ook fikse desillusies. De oecumene tussen de Rooms-katholieke Kerk en enkele Oosters-orthodoxe Kerken - ik denk aan het grote Russisch-orthodoxe patriarchaat van Moskou - heeft een ijstijd achter de rug; daarna kwam er wat dooi, maar het wil maar niet echt zomeren.

★ Jezus' Doop in de Jordaan. Gebrandschilderd raam uit een reeks in de Syrisch-orthodoxe kathedraal te Glane door een Nederlands kunstenaar (Glasatelier Annemiek Punt). De ramen zijn naar het voorbeeld van een middeleeuws Syrisch handschrift van het Evangelie (foto: KvvO/L. van Leijsen).

Uitdagingen

Een van de grote uitdagingen voor de oosterse Kerken vormt de emigratie naar het Westen, met name vanuit het Midden-Oosten, maar ook vanuit Oost-Europa, India en de Hoorn van Afrika. Hoe vangen ze dat organisatorisch, pastoraal en spiritueel en ten langen leste ook theologisch op?

Een tweede uitdaging voor met name de christenen in het Midden-Oosten is het samenleven met de Islam.

Een derde grote uitdaging is de secularisatie, die niet alleen in westerse immigratielanden ras is voortgeschreden, maar met name ook in Oost-Europa. Door het communisme én door de moderne levensstijl zijn ontkerkelijking en secularisatie in Oost-Europa enorm. *Ex Oriente Lux*, 'het Licht komt uit het Oosten', lijkt mij dan

vooral nog ook een ietwat romantische illusie. Die constatering doet niets af aan de geestelijke rijkdom die de oosterse kerkelijke tradities in huis hebben, maar de vraag is natuurlijk of die tradities er nog voor brede bevolkingsgroepen toe doen, of ze die mensen nog inspireren en of het geloof nog massaal kan worden doorgegeven. Vragen rond secularisering dus die niet zo heel veel anders zijn dan die in de westerse kerken.

Eigen spiritueel universum

Op de Assemblee van de Wereldraad in 1998 te Harare werd aan de Oosters-orthodoxe priester en oecumenisch theoloog uit de VS, father Leonid Kishkovsky, gevraagd waarom de Oosters-orthodoxen en de Oriëntaals-orthodoxen zich daar zo als één duidelijke groep manifesteerden, ondanks het feit dat ze niet met elkaar in kerkelijke gemeenschap zijn. Zijn antwoord was dat ze één 'geestelijke wereld' deelden. Ik ben het grotendeels met hem eens. Met alle grote verschillen tussen oosterse kerken kunnen we voorzichtig spreken van 'oosters christendom' *tout court*. Het vormt een eigen 'geestelijke wereld', een eigen spiritueel universum met inderdaad verschillende sterren, grote en kleine. Oosterse kerken verschillen onderling van elkaar én ze delen veel zaken met elkaar.

Hetzelfde Evangelie anders

Wat oosterse christenen met name met elkaar delen is, dat ze hetzelfde Evangelie dat westerse christenen ook 'hebben', eeuwenlang hebben geleefd op een manier die anders is dan in het Westen. Hetzelfde Evangelie anders! Ondanks de onderlinge verschillen hebben oosterse kerken vaak dezelfde vragen gesteld, die ze dan natuurlijk soms ook weer anders beantwoordden. Vergelijk het met protestant en katholiek in de geschiedenis: dezelfde vragen - bijvoorbeeld rond genade -, maar andere antwoorden.

Met andere woorden, er zijn dus *verschillen*: sommige oosterse tradities stellen de *vergoddelijking* (= dat de mens mag worden als God) heel centraal,; andere hebben afwijkende modellen van 's mensen weg naar God (bijvoorbeeld de *navolging* van de Heer, zoals in de oud-Syrische theologie); én er zijn *overeenkomsten*, die men onderling deelt ten opzichte van het Westen.

★ Een Koptisch-orthodoxe priester geeft de zegen tijdens een eucharistieviering in Cairo. Vooraan staan de diakenzangers in hun typisch Koptische tunieken (foto: L. van Leijssen).

Op zondagavond zingt de Syrisch-orthodoxe Kerk in de vespers de volgende korte hymne - hoort u hoe ook hierin de hoeken van de aarde weer worden genoemd:

«Eer aan koning Messias*
die zijn aanbidders in de vier windstreken
der aarde*
heeft gekroond en verhoogd,*
en die David tot een harp heeft gemaakt.*
En kijk: de kerken en de kloosters zingen bij
de harp, halleluja.*
Gezegend wie zingt bij de harp.»

Hopelijk brengt deze voordracht 'De Kerken van het Oosten in vogelvlucht' - een vogelvlucht over de vier windstreken van het oosters christendom - iets over van hun kerkelijk leven en van de veelvormige lof, die niet alleen door de Syrisch-orthodoxe Kerk, maar door *alle* oosterse kerken wordt gezongen aan God.

Leo van Leijssen

Leo van Leijssen is medewerker voor Oosters Kerken van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord ('s-Hertogenbosch)

OVERZICHT OOSTERSE KERKEN (MET HUN JAARTALLEN VAN WEDERZIJDIG UITEENGAAN)

OOSTERSE HOOFDTRADITIES ('ritussen')	Onder zelfstandige zetels ('niet-katholiek')	Onder zetel van Rome (katholiek)
	<i>N.a.v. Concilie van Efeze 431:</i>	<i>N.a.v. later Romeinse uniatisme:</i>
I. <u>Oost-Syrisch</u>	* Assyrisch-Apostolische Kerk * Oude Assyrisch-Apostolischen (MO + India)	* Chaldeeus-katholiek * Syro-malabaren (India)
	<i>N.a.v. Concilie van Chalcedon 451:</i>	<i>N.a.v. later Romeinse uniatisme:</i>
II. <u>West-Syrisch</u>	ORIËNTAALS-ORTHODOX * Syrisch-orthodoxen (van Antiochië: MO, India) * Malankaarse Syrisch-orthodoxen (India) * Thuzi voor Syrisch-orthodoxen (India)	* Syrisch-katholiek (MO) * Syro-malankaren (India)
III. <u>Armeens</u>	* Armeens-Apostolischen Etsjmiadzin * Armeens-Apostolischen Cilicië	* Armeens-katholiek ('Cilicië')
IV. <u>Koptisch</u>	* Koptisch-orthodoxen	* Koptisch-katholiek
V. <u>Ethiopisch</u>	* Ethiopisch-orthodoxen * Eritrees-orthodoxen	* Ethiopisch-katholiek * 'Eritrese katholiek van de Alexandrijnse ritus'
	<i>N.a.v. Concilie van Constantinopel 681</i>	<i>In m.e. geheel onder Rome:</i>
VI. <u>Maronietisch</u>	[historisch: monotheletische Maronieten]	* Maronieten
	<i>'Grote' Schisma 1054:</i>	<i>N.a.v. later Romeinse uniatisme:</i>
VII. <u>'Byzantijs'</u>	OOSTERS-ORTHODOX * Grieks-orthodox Oecumenisch patriarchaat Constantinopel * Grieks-orthodoxen Alexandrië * Grieks-orthodoxen Antiochië (Antiocheens-orthodoxen) * Grieks-orthodoxen Jeruzalem. * Russisch-orthodoxen Moskou * Roemeens-orthodoxen * Bulgaars-orthodoxen etc.	* 'Griekse' Grieks-katholiek * Grieks-katholiek Melkieten * Oekraïense Grieks-katholiek * 'Roemeense kerk in eenheid met Rome' etc

NB Vanuit bepaalde Oosters-orthodoxe kerken ontstonden kerken die geen canonieke erkenning hebben bij anderen (O-Europa, emigratie), en oosterse christelijke groepen (Russische gebieden), bv Oudgelovige Kerken.

Vanuit oosterse kerken

ontstane

protestantse kerken:

Vanuit Assyrisch-Apostolischen:

* Assyrische presbyterianen (westerse ritus)

Vanuit Syrisch-orthodoxen MO:

* Assyrische lutheranen (westerse ritus)

Vanuit Syrisch-orthodoxen India:

* Syrische protestanten (westerse ritus)

Vanuit Armeens-Apostolischen:

* Syrische anglicanen (westerse ritus)

Vanuit Koptisch-orthodoxen:

* Mar Thoma Kerk (**oosterse ritus**)

protestanten (westerse ritus)

* Armeens-evangelischen (westerse ritus)

Vanuit Oekraïens-orthodoxen en

* Koptisch-evangelischen, andere Koptische

Oekraïense Grieks-katholiek:

* Oekraïens-evangelische Kerk Augsburgse confessie (**oosterse ritus**)

In typisch oosterse christelijke landen is vaak ook een Latijnse katholieke Kerk: de RKK van de westerse ritus.